Vladas Šimkus

Kukli, bet įnoringa mūza

Poezijos vertėjo „karjerą" pradėjau maždaug kartu su savais eiliavimais, ir per porą dešimtmečių tų vertimų susikaupė gera šūsnis — solidesnių ir epizodinių, atskiromis knygomis išleistų ir periodikoje išbarstytų. Šioje srityje nesu nei originalus, nei vienišas: panašų vertimų bagažą turi beveik kiekvienas mūsų poetas, nekalbant apie visus gerokai pralenkusį Aleksį Churginą.

Kolektyvinės pastangos lėmė ne tik vertimų kiekį, bet ir meninį lygį. Nusistovėjo tam tikri kriterijai ir reikalavimai, vienodai taikomi ir jauniems vertėjams, ir veteranams. Kai kuo jau galime pasididžiuoti prieš kitas respublikas.

Taigi nelabai suklystume, visus lietuvių poetus įrašydami į vertėjų sekciją, ir kiekvienas iš jų yra sukaupęs nemažai patirties. Deja, ta patirtimi retai dalijamasi ir apskritai apie vertimus nedaug rašoma. Ir ne vien dėl mūsų pačių aplaidumo. Apie kūrinį galima kalbėti įvairiais aspektais ir įvairiausiom progom, o apie vertimą tik tiek, ar atspindi jis kūrinį ir kokiu laipsniu. Vertimo „genezė" neturi jokio paslapties šydo — pirminis yra originalas. Vertėjo žinių, pastangų ir talento dėka — visi šie komponentai vienodai būtini — kūrinys nauju pavidalu tęsia savo gyvenimą, o vertėjas lieka tik tarpininko vaidmenyje, nors jis (ne Getė, ne Šekspyras!) yra faktiškas vertimo autorius. Tai pamiršta ne tik skaitytojas, bet ir dažnas recenzentas, vertėjo nuodėmes ar nuopelnus lengva ranka priskirdamas originalui.

Ką ir kalbėti, kukli vertėjo mūza, tačiau bendrauti su ja nėra paprasta, taigi ir nenuobodu. Pasinėrę į darbą, ieškodami reikalingo žodžio ar rimo, nedažnai ir susimąstom — kas vis dėlto yra poezijos vertimas, kokia jo prasmė ir galimybės? Ir kuo ilgiau galvojam, tuo labiau komplikuojasi atsakymai.

*

Poetams lemta visada su pavydu žiūrėti į „tarptautinius" menus — muziką, dailę — ir jų triumfalią kelionę per pasaulį. Žymiai komunikabilesni ir prozininkai bei dramaturgai. O eilėraščio kelias iš tautos į tautą baisiai nelengvas. Maža pasakyti, kad, bandydami kita kalba perteikti eilėraščio prasmę, nusikalstame jo skambesiui, ir atvirkščiai. Eiliuotą mokslinį traktatą galima išversti pakankamai skambiai ir tiksliai. Bet ką daryti, sakysime, su tokiomis A. Bloko eilutėmis:

О весна без конца и без краю —
Без конца и без краю мечта!

Eilėraštis — gimtosios kalbos kūdikis. Kuo gražesnis ir brangesnis, tuo nenoriau jį motina paleidžia iš savo glėbio. Yra netgi nuomonė, kad poezijos esmę ir sudaro tai, kas neišverčiama. Optimistai tvirtina priešingai: neišverčiamų eilėraščių nebūna.

Nežinau, kurie teisesni, bet visi vertėjo vargai ir džiaugsmai — tarp šių dviejų kraštutinumų.

*

Lengviau išverčiamos poezijos nelaikydami savaime nei antraeile, nei paprastesne, galime pasakyti tiek: poetas poetui, eilėraštis eilėraščiui nelygu. Skaitau Vitmeną lietuviškai ir rusiškai — abu vertimai įspūdingi, monumentalūs ir daug kuo tarpusavy panašūs. Kitokio ir neįsivaizduočiau. Tuo tarpu prancūzų simbolistai man, nemokančiam kalbos, matyti, ir liks tiktai graži legenda.

Visi džiaugėmės rusų vertėjų darbu, skaitydami ne vieną sudėtingą E. Mieželaičio pasažą. Bet S. Nėries rusiškos knygos, nepaisant geriausių intencijų ir abipusių pastangų, paliko nemažą kartėlio dozę.

Nežinia, kada atsiras virtuozas, galintis adekvačiai išversti Cvetajevą, Rilkę arba Majakovskį su jo „chlebnikoviškais" naujadarais.

Apie vertėjo patirtį, taktą ir sąžinę byloja jautrumas kūrybiniams nuostoliams. Kai pastarieji didesni už „naudingo darbo koeficientą" — verčiau padėti plunksną.

*

Kažkada prieškarinėje „Kultūroje" teko skaityti A. Venclovos straipsnį apie Fransua Vijoną. Ten pat autorius kaip iliustraciją pateikė ir pažodžiui išverstų baladžių. Vėliau rusų kalba perskaityti poetiniai vertimai man padarė kur kas blankesnį įspūdį — juose Vijonas kažkoks nuglaistytas, supaprastintas. Kaip sakoma, forma nuskriaudė turinį.

Kad ir kaip besidžiaugtume poetinio vertimo pasiekimais, ar verta visai atsisakyti pažodinio? Minėtas pavyzdys teigia priešingai.

Dar toks paradoksas. Pažodiniu vertimu dažnai naudojasi vertėjai; kartais net gana sėkmingai. Jeigu toks kelias į originalo suvokimą tinka vertėjui, kodėl jis turėtų būti nepriimtinas skaitytojui?

Tuo tarpu vis dažniau mūsų poezijoje sutinkame originalių verlibrų, tokių panašių į pažodinius vertimus...

*

V. Lugovskojaus „Amžiaus vidurys" tarybinėje poezijoje išsiskiria neeiliniu užmoju, spalvingumu, socializmo epochos apmąstymo gilumu. Retai asmeninė poeto patirtis taip sulydoma su masių likimu. Knyga pasirodė tada, kai mano karta žengė pirmuosius žingsnius į literatūrą ir kiekvieną naujieną priimdavo ypatingai jautriai. Dabar, išvertęs dešimtį „Amžiaus vidurio" poemų, iš dalies įkūnijau seną savo svajonę.

Tai sentimentai. Bet žvilgterkime į kūrinį grynai iš vertėjo pozicijų. Kai kurių keblumų, be abejo, sudaro ilga, per keliolika eilučių nusitęsusi Lugovskojaus frazė — ištisa istorinių realijų, vaizdų ir įvykių virtinė, epitetų samplaikos *(Грозовый, медный, стариковский, чистый / Звериный дух оврагов и лесов)*, lietuviškų atitikmenų neturintys sutrumpinimai *(Совнарком)*. Tačiau net neįgudusi akis pastebės, kad tuos ir kitus sunkumus viršija „lengvatos". Tekstas nerimuotas. Penkiapėdis jambas — labai paranki ir talpi ritmika, turinti geras lietuviškas tradicijas. Apskritai „Amžiaus vidurys" priskirti-

nas prie tų kūrinių, kurių sudėtingumą lemia prasmė, o ne kalba.

Taigi turėjau pakankamai prielaidų išversti poemas su minimaliais nuostoliais. Nesakau, kad reikėjo mažesnių pastangų, tik buvo mažesnis pavojus toms pastangoms nueiti vėjais.

Kaip man pavyko, čia jau kita kalba.

*

Bet grįžkime prie cituotų dviejų Bloko eilučių. Kažkada, „Vagos" darbuotojų paprašytas, bandžiau tą strofą išversti, ir nieko neišėjo. Paskui ilgai sukau galvą: kaip čia yra? Juk prieš tai buvau susidūręs su įmantresnėm metaforų pynėm, su efektingesne instrumentuote (S. Kirsanovu, A. Voznesenskiu), o čia toks prasmės aiškumas, tokie paprasti žodžiai. Pavasaris, svaja — koks poetas apie tai nedainavo?

Ir vis dėlto šių eilučių paprastumas apgaulingas. Jose sukoncentruoti labai dideli žodžio kultūros ištekliai, sulydyti gražiausi rusų poezijos pasiekimai. Galima sakyti, ištisos poetų kartos — Puškinas, Tiutčevas, Fetas — tobulino eilėraštį, kad Blokas galėtų šitaip parašyti. Vertėjas, kurio nacionalinės poezijos užnugaris žymiai silpnesnis, prieš tokias eiles pasijunta bejėgis.

Pažodinis vertimas šiuo atveju irgi beveik nieko nesako.

Tačiau laikas bėga, galimybės keičiasi. Netgi jauna lietuvių poezija, sparčiai kaupdama patirtį, vis drąsiau pasijunta svetimų korifėjų papėdėje. Ko nepadarė amžiai, dabar padaro dešimtmečiai.

Laiko perspektyvoje neišverčiamų eilėraščių gal ir nėra.

*

Kaip versti Puškiną, o kaip Majakovskį? Laisvai ar tiksliai? Kas svarbiau — išlaikyti kūrinio savitumą ar „pritaikyti" jį prie lietuviškos dirvos? Nesakau, kad šitų ir panašių problemų nėra, bet man jos nelabai rūpi.

Pripažįstu tik vieną principą — ištikimybę originalui. Yra konkretus tekstas, kurį reikia maksimaliai suvokti, pajusti ir kuo tiksliau atkurti. Laisvų vertimų, sekimų ir kitokios savivalės laikai praėjo. Bet kokie „pagražinimai", „papildymai nuo savęs" mane tiesiog erzina. Jie kvepia arba originalo nesupratimu, arba silpna vertėjo technika ir skubotu darbu, arba pataikavimu savam skaitytojui (galbūt prastam savo redaktoriaus skoniui). O dažniausiai susiplaka visos šitos blogybės.

Juk poezijos kūrinys — išbaigta visuma, autoriaus silpnybės kartu yra ir jo jėga. Papuošdami savais blizgučiais, apvagiame kūrinio esmę. Įgudusiam vertėjui tikrai nesunku „praturtinti" lietuvių liaudies dainas šiuolaikiniais rimais arba Strazdo eiles įspūdingom metaforom, tačiau kas iš to? Tik nukentės mąstysenos savitumas, ta primityvaus meno ekspresija, kurios poveikis dabartinei mūsų poezijai toks akivaizdus (pvz., Just. Marcinkevičiui, M. Martinaičiui, S. Gedai).

Sakysim, Aleksandras Čakas ir lietuvių „keturvėjininkai" turi kai kurių sąsajų, bet ar galima jomis pasikliauti Čako vertėjui? Anaiptol. Mūsų futurizmas nuvyto dorai nesulapojęs, palikdamas vien tuščią manierą. O Čako poezija — gyvas organizmas, dramatiškai augantis nuo jaunystės valiūkavimo iki skausmingų apmąstymų. Tai, kuo „keturvėjininkai" žaidė, Čakui buvo gyvenimas. Perteikti jo estetinį ir etinį aktualumą gali padėti tik pats Aleksandras Čakas, įkvėpdamas vertėją ir vesdamas jį savo žaižaruojančiomis eilutėmis. Jeigu mano vertime ir atsispindi lietuviškas futurizmas — tai nebent toks, koks galėjo būti, bet nebuvo. Šią spragą teko pagal išgales užpildyti man.

Nėra dviejų nacionalinių literatūrų ir nėra dviejų poetų, atitinkančių vienas kitą. Nėra eilėraščio, kuris tilptų kokios nors epochos, srovės ar mokyklos rėmuose. Todėl gatavo rakto vertėjas neturi. Kiekvieną kartą tenka būti novatoriumi, atkurti nepakartojama. Atskleisti originalo savitumą nelengva, bet tik šitaip patiriam atradimo džiaugsmą, tik šitaip galim pasitarnauti savo tautos poezijai.

*

Ištikimybė, aišku, neturi nieko bendra su pažodiškumu. Ką ir kalbėti apie prasmės subtilybes, jeigu net eilėdaros perteikti „pažodiškai" neįmanoma. Save gerbiantis vertėjas retai surimuos *toli — esi*, nors originalo rimai kartais būtent šitokie. Daugelyje tautų natūraliai rimuotųsi *medis — širdis, aitvaras — suras*, o lietuviui tai arba eiliuotojo neraštingumas, arba avangardistiniai eksperimentai...

Mūsų poezijoje silabinė eilėdara, išskyrus nebent „Anykščių šilelį", ryškesnių meistriškumo pavyzdžių nepaliko. Todėl suprantama ir logiška, kad Adomą Mickevičių lietuvių poetai išvertė jambais, amfibrachiais, daktiliais, nevengdami ir vyriško rimo. Jie teisingai įvertino lietuvių ir lenkų eiliavimo tradicijų skirtingumą ir, nenorėdami didžiojo poeto archainti, panaudojo labiausiai ištobulintas ir įteisintas formas.

Tad kodėl aš savo vertimuose vis dėlto laikiausi A. Mickevičiaus eilėdaros? Prieš keliolika metų vargu ar tokį „pažodiškumą" būčiau sau leidęs. O dabar esu įsitikinęs, kad silabinė eilėdara teikia daug neišnaudotų galimybių, ir nėra reikalo jos palikti praėjusių amžių poezijos archyvuose. Juoba kad taisyklingas metras ima vis labiau atsibosti. Kas vakar atrodė archaiška, šiandien vėl gali būti aktualu.

*

Kad ir kaip keista, ištikimybė originalui labiausiai atpalaiduoja vertėjo kūrybines galias, duoda jam didžiausią laisvę.

...Prieš mane poezijos knyga, kurią turiu išversti. Jaučiuosi pakankamai pasiruošęs, bet pradėti nesiseka. Bandau vieną eilėraštį, kitą. Išeina tik mechaniškas žodžių dėliojimas — verčiamo poeto nėra. Gailiuosi, ėmęsis darbo, matyti, skirto ne man...

Bet štai pagaliau įsibėgėjau. Pats nepajutau, kaip įvyko stebėtinas pasikeitimas. Atsirado ryšiai tarp tolimiausių sąvokų, logika ir harmonija. Frazės plaukia lengvai ir natūraliai. Iš kur tas sklandumas? Ogi todėl, kad aš pasidariau lyg ir lietuviškuoju verčiamo poeto antrininku, jo likimo bendraautoriu. Jo kalbėjimo būdas tapo mano savastimi, ir nebereikia laužyt galvos dėl aliteracijų, dėl šio ar kito įvaizdžio. Aš jau „žinau", kaip jis pats rašytų šią strofą, jeigu rašytų lietuviškai. Tai, aišku, iliuzija, bet vertėjo darbe ji labai reikalinga.

O kur riba tarp vertėjo kūrybiškumo ir savivaliavimo? Tokios ribos, deja, nėra. Ir vis dėlto kūrinio žinovo ir mylėtojo klausa paprastai atskiria, kuri eilutė natūraliai pritampa prie visumos, o kuri yra svetimkūnis.

*

Vertimas — persikūnijimo menas. Norėdami pradžiuginti, draugai kartais sako: „Tavo vertimuose atpažįstam tave". Tik džiaugsmo iš to maža. Vertimas vis dėlto turi skambėti „čakiškai", „lugovskojiškai", o ne „šimkiškai". Vertėjo individualybė, matyti, neišvengiamai palieka savo žymę, bet jokiu būdu neturi užgožti ar pažeisti verčiamo kūrinio individualybės.

Nelabai pagrįstas man atrodo ir kūrybinės giminystės ieškojimas iš anksto, kai svarstome, kas ką turėtų versti. Tikroji giminystė atsiranda tik vertimo metu. Kartais kaip tik traukia priešingybės. Pavyzdžiui, A. Baltakis ne kartą yra sakęs, kad Bloką ėmėsi versti gundomas tolimo savo braižui poetinio pasaulio. Antra vertus, ką reiškia „artimas" arba „tolimas"? Tik jaunystėje laikomės įsitvėrę vieno kito brangaus poezijos tomelio. Ilgainiui nebelieka tų kelių numylėtinių, lieka daugiabalsė, neaprėpiama poezija.

Kadangi persikūnijimui reikia laiko (panašiai kaip aktoriui, ruošiančiam vaidmenį), visada maloniau ir naudingiau versti stambesnį poeto kūrybos pluoštą negu atskirą eilėraštį. Bet per ilgai užsitęsęs bendravimas irgi išsekina, ir norisi atsinaujinti kitoje stichijoje.

*

Kad ir kaip aukštintume vertėjo kūrybiškumą, poetinį jo įkvėpimą, yra ir „proziškasis" darbo etapas — ne visada malonus, bet būtinas rankraščio taisymas, redagavimas. Šiandieninėje vertimo praktikoje nepaprastai

išaugo redaktoriaus vaidmuo. Aš galėčiau pateikti ilgiausią sąrašą prasminių netikslumų, žioplysčių, banalybių, kalbos ir kirčio klaidų, nuo kurių mano vertimus apsaugojo vien redaktoriaus pastabumas. Redaktorius yra tarsi arbitras originalo ir gimtosios poezijos konflikte, rūpinasi, kad nenukentėtų nei viena, nei kita pusė. Vertėjas toks bešališkas ir kritiškas savo darbo atžvilgiu gali būti nebent praėjus gerokam laiko tarpui, kitaip sakant, kai jau šaukštai po pietų.

Puikiai žinau, su kokiu džiugaus palengvėjimo atodūsiu vertėjas baigia ilgą ir varginantį darbą ir kaip sutrinka, pamatęs redaktoriaus pieštuku išmargintą savo rankraštį. O kai kuriomis pabraukytomis strofomis vertėjas slapta ypač didžiavosi... Perdėtas priekabumas? Vertimo specifikos nesupratimas? O gal tik mūsų nenoras įsigilinti į redaktoriaus argumentus? Šiaip ar taip, tenka daug ką permąstyti iš naujo, pradinė eiliuoto žodžio įtaiga blėsta, ir vėl imamės plunksnos. Ir netrukus, matydami tobulėjant savo vertimą, galutinai įsitikiname, kad redaktorius buvo teisus.

Netiesa, kad kvalifikuota redaktoriaus ranka reikalinga tik pradedančiajam. Subtiliai, neprimetant savo skonio, taktiškai, bet reikliai redaguoti — irgi talentas. Laimė, su tokiais talentais man yra tekę susidurti. Į jų pavardes, įrašytas knygos metrikoje, skaitytojas turbūt retai atkreipia dėmesį, bet mums, vertėjams, nutylėti jų didžiulę paramą būtų tiesiog negražu.

*

Originalas yra vertėjo įkvėpėjas ir tironas, suteikia kūrybos sparnus ir kankina bejėgiškumo kompleksu. „Pralenkti" originalo neįmanoma (tam reikėtų parašyti naują kūrinį), galima tik artėti prie jo. Originalas vienas, vertimų skaičius neribotas. Originalas nesensta, vertimo amžius — kaip kam pavyksta — gal penkeri, gal penkiasdešimt metų. Ir bene pati rūsčiausia tiesa: galinčiam skaityti originalą vertimas (kad ir tobuliausias) apskritai nereikalingas.

Tačiau galima kai ką pasakyti ir vertėjo paguodai.

Originalas irgi neamžinas. Jis miršta. Arba išnyksta negrąžinamai, arba „užbalzamuojamas" siaurame žinovų rate, ir prikelti jį gali tik vertėjas. Antikos literatūra gyva tik vertimais. Rusai turi jau ne vieną „Sakmės apie Igorio žygį" vertimą. Galimas daiktas, kad ir Donelaitį kada nors teks versti į lietuvių kalbą.

Originalas — statiškas. Ne viskas jame vienodai aktualu tai ar kitai epochai. Vertėjas — nori jis to ar nenori — originalą perskaito savo meto akimis. Vadinasi, vertėjas kūrinį savotiškai suaktualina, priartina prie skaitytojo. O kita epocha išsivers tą kūrinį iš naujo, paryškindama kitus niuansus.

Pagaliau nebuvo ir nebus tautų poligločių. Kol reikalinga poezija apskritai, tol reikalinga ir verstinė.

Gražu ir garbinga, kad mūsų poezija verčiama į kitas kalbas. Bet literatūros gyvybingumą, pažinimo troškulį ir potencijas rodo ne „eksportas", o „importas". Geriausių kūrinių vertimai iš svetur, įnešdami gaivaus oro, veikia mūsų pačių literatūrinį gyvenimą, neleidžia jam užsistovėti.

*

Baigdamas šiuos padrikus užrašus, noriu pabrėžti, kad ir vertėjo kompetentingumą bei talentą, ir aukštą verčiamo kūrinio prabą laikiau savaime suprantama būtinybe. Margoje mūsų tikrovėje toli gražu ne visi atvejai tokie idealūs. Bendrame sraute (ypač periodikos puslapiuose) pasirodo nemažai vertimų, kurių galėtų ir nebūti. Galvodami apie ribotas leidybos galimybes, turėtume būti išrankesni, kryptingesni, racionaliau panaudoti ir energiją, ir spaudos plotą.

Daugelis mano samprotavimų gal atrodys subjektyvūs ar tiesiog banalūs. Vertimo teorijos dalykuose ligi šiol tebesu diletantas. Jaučiu, kad neišvengiau ir prieštaravimų, bet pačiame vertėjo darbe susipina ir jungiasi sunkiai suderinami momentai. Sunku tame darbe pamokyti kitą, neįmanoma ko nors galutinai išmokti pačiam. Kiekvienas vertimas diktuoja naujas taisykles, kiekvieną kartą mes — pradedantieji, ir nėra tokios teorijos, nėra tokios patirties, kuri iš anksto apdraustų nuo nesėkmių.

1979